
TAKÁCS LÁSZLÓ

II. Rákóczi Ferenc itáliai (zarándok)útja

*Young Ferenc Rákóczi traveled to Italy in 1693. His trip started in Vienna and then he visited Venice and other famous cities in Northern Italy, like Bologna, Florence, Pisa, etc. During his tour he spent four months in Florence, then he left for Torino, Milano, and in August he arrived in Loreto. Between September and January that year he was living in Rome. Later he traveled to Napoli and its neighbourhood. In February he had to return to Vienna. This journey was described by Rákóczi in his work named *Confessio Peccatoris*, which was composed in France more than twenty years later. Living in Paris and in the monastery of Grosbois Rákóczi was influenced by the contemporary Catholic theological movement called Jansenism. In this paper I will try to elucidate, how his Italian travel experiences were recomposed and reevaluated by Rákóczi two decades later under the influence in the framework of Jansenism.¹*

1715 karácsonyán, franciaországi tartózkodása idején II. Rákóczi Ferenc fejedelem a kamalduliak grosbois-i kolostorában, ahová már egy ideje rendszeresen eljárt, megtért.² Bár kora gyermekkorától egyházi emberek vették körül, majd Csehországban jezsuiták nevelték, e pillanattól visszatekintve korábbi önmagáról azt állította, hogy csak külsőségekben követte az egyház tanításait, így ez a megtérés annyit jelentett, hogy hitét ettől a pillanattól kezdte mélyen megélni, annyira, hogy ezt a megtérést később újjászületése aktusaként minden évben megünnepelte.³

1715. szeptember 1-jén meghalt XIV. Lajos, Rákóczi jóindulatú pártfogója, s utána általános fölfordulás és bizonytalanság támadt, ami Rá-

¹ Két kollégámmal, Dénesi Tamással és Kiss Dániellel dolgozunk a *Confessio Peccatoris* latin szövegének új kiadásán. A tanulmány e munkához kapcsolódik.

² Vö. SZEKFŰ (1914: 68).

³ R. VÁRKONYI (2015: 66).

kóczit egyre távolabb sodorta a francia udvartól, így kapcsolata a kamalduliakkal egyre szorosabbra fonódott. A korabeli vallási élet azonban nem volt békés és kiegyensúlyozott. Roppant tömeggel nehezedett rá az a vita, amely már közel két évszázada osztotta meg a nyugati kereszténységet, s amelynek nyomán részben a protestáns egyházak is létrejöttek. Ennek a vitának legfontosabb sarokkövei a szabad akarat, az eleve elrendelés, az isteni kegyelem természete és működése, a bűnbánat és a bűnbocsánat problémája voltak, amely pontos tartalma és meghatározása körül még a katolikus egyházon belül is éles viták voltak. A kegyelemtan körüli polémia tovább súlyosbodott Jansen püspök és követőinek föllépése következtében, akiknek álláspontja közel esett a protestánsok által képviselt nézetekhez, így jelentős teológiai nézetkülönbségek gyújtópontjába került. A francia egyházon belül erős janzenista irányzat alakult ki, amelyhez a grosbois-i kamalduliak is tartoztak, így szinte természetes, hogy Rákóczi ehhez a katolikus teológiai irányzathoz közeledett.⁴ Nagy vonalakban ez volt az a vallási-szellemi környezet, amelyben a fejedelem 1715 után egyre otthonosabban érezte magát, s az év karácsonyán ennek szellemében úgy gondolta, hogy a korábban szóban tett életgyónását papírra veti, mintegy számot vetve az isteni kegyelem addigi életében való közreműködésével. Ennek a számvetésnek a gyümölcse a *Confessio Peccatoris* című műve, amelynek ihletője Szent Ágostonnak a kamalduliak ösztönzésére elolvasott *Confessiones* (Vallo-mások) című műve volt.

A *Confessiót* tehát 1716 karácsonyán kezdte papírra vetni Rákóczi, s származásán kezdve gyermekkorától számba vette élete legfontosabb eseményeit. Közben azonban súlyos döntésre kényszerült: 1717 augusztusában, Nagyboldogasszony napja után otthagyta Grosbois-t, Párizsba ment, majd szeptember 15-én elhajózott Törökországba. A *Confessiónak*, amelyet összesen három könyvre osztott, ekkor még csak az első könyvét fejezte be, amelynek kéziratát a kamalduliaknál hagyta (tulajdonképpen az első könyv első felét), a többit pedig magával vitte, s a folytatást két könyvben 1717-ben, 1718-ban és 1719-ben már Törökországban, Drinápolyban és Jenikőjben írta meg. A számvetéssel 1719 Karácsonya

⁴ Erről részletesen ld. ZOLNAI (1925: 10–25), ZOLNAI (1927: 266–276), TÜSKÉS (2015: 161–180).

környékén készült el, és néhány évvel később, valószínűleg 1726-ban, a *Confessio* további részeit, elküldte a kamalduliaknak, akik aztán a kézirat két felét egyesítették.⁵

Rákóczit magyar és francia segítők vették körül, köztük többen írónoki feladatot is elláttak mellette, a *Confessiót* azonban nem adta senki kezébe, hiszen olyan titkos dolgokat tárt föl őszintén benne, hogy értheetően nem akarta, ha közvetlen környezete tudomást szerez róla. Nagyon valószínű, hogy ez lehetett az oka annak, hogy a *Confessióról* nem készült tisztázat, hanem egyetlen autográf, fogalmazványnak nevezhető példányban maradt ránk. Ezt az egyetlen példányt jelenleg a párizsi nemzeti könyvtárban őrzik.⁶

A *Confessio* első könyvét a kéziratban két elmélkedés szakítja meg. Az előbbit, amelynek címe *Meditationes in forma soliloquiorum / de misterio reparationis humanae naturae per / secundum Adam*, 1716 karácsonyán írta, a másikat, az *In nocte nativitatis* címűt 1719 karácsonyán, már Törökországban. Az első elmélkedés a *Confessio Peccatoris* első könyve első felével együtt Grosbois-ban maradt, amelyben születésétől, 1676-tól 1700-ig idézte föl élete eseményeit. Ha föltételezzük is, hogy az első könyv második felének és a többi könyvnek a fogalmazványait még Törökországban átnézte és javította, a Grosbois-ban hagyott kéziratrészhöz 1717 augusztusa után már nem nyúlt. Mindezt azért szükséges leszögezni, hogy világosan lássuk, a *Confessio* első könyve közvetlenül a megtérés élménye után, a törökországi út előtt, még Franciaországban, közelebbről föltehetően Grosbois-ban készült, egy olyan helyen, ahol Rákóczi egész életében talán a legjobban és a legotthonosabban érezte magát. A kamalduliak közt megélt magányban emlékezett tehát vissza, bő két évtized távlatából arra a (zarándok)útra, amelyet 1693-ban és 1694-ben Itáliában tett. Ennek az egy évnek az összefoglalása a kézirat 47–57. oldalain olvasható, de a közvetlen előzmények elmesélése már a 43. oldalon elkezdődik.

Rákóczi ekkor már újra Bécsben van, nővére házában lakik, és a császárvárosi arisztokrácia szokásos életét éli. Itt gyullad először szerelem-

⁵ R. VÁRKONYI (2007: 167–170).

⁶ Az új kritikai kiadás előtörténetéről részletesen írt előbb JAKUS (1976: 687–691), illetve R. VÁRKONYI (2015: 63–68).

re, amely egészen öt évig tartott, de ahogy később visszatekintve megjegyzi, ez a szerelem segítségére volt abban, hogy nagyobb bűnököt elkerüljön.⁷ Közben örökségi vitába keveredett a nővérével, de még túl fiatal volt, hogy a vagyona feletti irányítást átvegye. Ekkor került sor itáliai útjára, amely előtt már kinyilvánította szándékát, hogy ha visszatér, feleségül fogja venni Magdolna hessen-darmstadti hercegnőt. Közben még tartott a szerelem, s Rákóczi bevallja, hogy emiatt bizony nehezebbre esett elhagynia Bécset. 1693. április 5-én aztán végre elindult Itáliába. Útvonalát viszonylag részletesen leírja, kitérve arra, hogy hol időzött hosszabban. Ennek az útnak az állomásait a *Confessio Peccatoris* alapján a Rákóczi életét földolgozó művek is megemlítik, részletesebben azonban nem elemzik az utat.⁸ Az út ismertetése mindenesetre tanulságos. Rákóczi Baro de Borsheim álnéven kísérelőivel Pontebbánál lépte át a határt, majd Velencébe ment, ahonnan két hét után Padován, Ferrarán és Bolognán át Firenzébe utazott. Hosszabb időt töltött itt, de az olaszokkal, mivel – ahogy írja – kerülte a társalgást, nem érintkezett. Szeptember elején vele tartó titkárát és a főlovászmesterét hazaküldte, s egy kisebb társasággal ezután Pisát, majd Livornót érintve Genovába érkeztek. Itt a legemlékezetesebb élményt a nyaktörő hegyi ösvényeken való haladás és Carrara márványbányája jelentették számára. Ezután Torino, Milano, Parma és Modena következett, majd az Adriai-tenger partján fekvő Riminibe, s onnan Anconába mentek. Útja egyik csúcspontja következik ezután, Loreto,⁹ majd a híres kegyhelytől nem messze, a tengerparton fekvő Sirolo (a *Confessióban Cirolum*). Innen Rómába vezetett Rákócziék

⁷ BNF, Ms. Lat. 13628, 44–45.

⁸ Vö. MÁRKI (1907: 111–118), ASZTALOS (1934: 50–52), KÖPECZI–R. VÁRKONYI (1955: 52–53).

⁹ ASZTALOS (1934: 51) szerint a hely fölkeresése fordulópontot jelentett Rákóczi vallásosságában: „A loretoi vallásos élmény nem hamvadt el benne, mert míg útja eddigi részén a templomok nem nyújtottak többet neki látványosságnál, építészeti érdekességnél, Rómában minden nap misét is hallgatott.” Ugyanezt állítja MÁRKI (1907: 115) is: „Október közepén érkezett Rómába. Egy bérházban szállt meg s alig helyezkedett el, azonnal folytatta megszokott vívó- és táncgyakorlatait, a miket itten geometriai, történelmi és földrajzi tanulmányokkal toldott meg. Szorgalmasan látogatta a templomokat is, a melyekben – a loretoi ájtatosságok után – már nemcsak művészi, hanem vallási élvezetet is talált.”

útja, ahová október közepén érkezhettek meg. Firenze után itt időzött Rákóczi hosszabban, hiszen itt újabb négy hónapot töltött, sőt még XII. Ince pápa is fogadta és ereklyékkal ajándékozta meg, majd februárban indult Nápolyba. Az útnak ezen a szakaszán az útonállók miatt különféle óvintézkedéseket tett, és szerencsésen meg is érkezett az éppen működő Vezúv lábához. Itt különösen Keresztelő Szent János folyékonyá váló vérének a csodája volt rá hatással, amelynek részletes leírását adja a *Confessióban*. Bár a köztudat nem Keresztelő Szent János, hanem Szent Ianuarius, azaz San Gennaro vérének folyékonyá válását kapcsolja össze Nápolyval, a városban valóban őrzik Keresztelő Szent János véré is, éppen úgy, ahogy Rákóczi megemlékezik róla. Ebben az esetben talán éppen az lehet föltűnő, hogy Loretóhoz hasonlóan itt is annak a szentnek a csodás ereklyéjét emeli ki, aki közvetlen kapcsolatban volt a Fiúval, s hallgat San Gennaróról, akiről szintén hallania kellett.

Ekkor már végéhez közeledett a farsang, így Rákóczi és kísérete hamar útnak indult Velencébe, hogy még hamvazószerda előtt tanúi legyenek a híres karneválnak. A Vergilius *Aeneis*éből is ismerős Gaeta felé indultak Nápolyból, majd Róma érintésével siettek tovább, főként azért is, mert itt Rákóczi hírt kapott arról, hogy a császár nagykorúvá nyilvánította, noha a huszonnegyedik születésnapja még messze volt, illetve itt tudta meg azt is, hogy a kiszemelt menyasszonya meghalt. A karneválból tehát alig vagy semmit se láttak, folytatták is útjukat Bécsbe, ahová a téli időjárás miatt meglehetősen viszontagságos úton épségben megérkeztek.

Az elmondottak alapján is világos, hogy Rákóczi útja félúton van a zarándoklat és a tanulmányút között. Nyilvánvaló, hogy bő két évtized távolából, abban az időben, amikor „megtérése” következtében mindent mély hitének mérlegére téve értékel, elsősorban a világi dolgok kísértését, saját bűnösségét és egy lehetséges zarándoklat legfontosabb elemeit hangsúlyozza. Különösen szembeötlő, hogy ekkora időbeli távolságból milyen jól emlékszik arra, merre haladt az útjuk, s hol mennyi időt töltöttek, ami miatt joggal vetődik föl annak a lehetősége, hogy Rákóczi feljegyzéseket készített az útról, ahogy a későbbi események kapcsán is utal a *Confessióban* egy bizonyos *protocollumra*, amely a vele kapcsolatos eseményeket tartalmazta. Rákóczi, bármennyire furcsán kerülő is az az

útvonal, amelyet megtett, föltehetően grosbois-i magányában is tökéletesen emlékezett, hogy merre jártak. Az út eleje ugyanis Velencétől Firenzéig kézenfekvő, hiszen ezek a városok szinte egy egyenes vonal mentén helyezkednek el. Érthető az is, hogy Firenzéből Pisába, majd Livornóba mentek, nem teljesen világos azonban, hogy innen miért északra, Genovába mentek tovább, s miért nem tartottak délre, Róma irányába, vagy keletre, az Adriai-tenger irányába. A *Confessio* szerint ugyanis Genova után északra, Torinóba, majd Milánó, Parma és Modena érintésével újra Bolognába ment Rákóczi, vagyis egy hatalmas kört írt le, hogy aztán újra délre, illetve dél-keletre tartson, majd Loretóból tovább az Örök Város, Róma felé.

Nem tudjuk azt sem, hogy ki határozta meg az utat, hiszen Rákóczit elkísérte az útra sógora, az Itáliát kiválóan ismerő Friedrich Aspremonte és a titkára, Günzer Károly. Rákóczi az előbbire hagyatkozhatott, amikor az út állomásait meghatározták, bár a *Confessio* beszámolója alapján úgy tűnik, hogy úton az ifjú fejedelem akarata érvényesült, s szórakozásaiban sem korlátozták, napi rutinját, a lovaglást és egyéb tevékenységeit kedvére folytathatta. Az is lehet természetesen, hogy Aspremonte éppen a tapasztalatlansága miatt hagyta sógora akaratát érvényesülni, ő maga pedig terelte az általa fontosnak ítélt látnivalók irányába. Rákóczi beszámolójából mindenesetre kiderül, hogy mi volt az, ami különösen lenyűgözte Itáliában, vagy amire Grosbois-ban úgy gondolt vissza, hogy az akkor valóban mély benyomást tett rá. Noha a felsorolt helyeket tekintve nem állíthatjuk, hogy klasszikus zarándokúton vettek részt, hiszen számos itáliai kegyhelyet nem érintettek Rákócziék (például nem jártak Assisiben), a *Confessióban* mégis a vallási élet szempontjából fontos események kapnak hangsúlyt, miközben a másik figyelmet kapó elem a lenyűgöző, csodálatosnak is nevezhető természeti jelenségek, mint például a carrarai márványbánya, vagy a Vezúv, illetve a lélegzetelállító helyen épült gaetai Szentháromság-kápolna. Ez utóbbi, ahol a természet és az ember együtt hozta létre az ámulatba ejtő kápolnát, egyesíti magában Rákóczi kétféle érdeklődését: Isten csodái és a teremtett világ csodái iránti érdeklődést. Az ifjú tekintete, amikor visszaidézi itáliai utazása eseményeit, csak végigsuhan Itália gazdagságán, s a számára állandó kísértést jelentő kihívó nők alakjának földidézésén túl min-

denen átsuhan a tekintete, kivéve a loretoi kegyhelyet, a sirolói keresztet és Keresztelő Szent János folyékonyá váló vérét. Fölidézi még, hogy a pápától szentek ereklyéit kapta ajándékba, azt azonban sajnálattal adja tudtunkra, hogy ezek a becses maradványok elvesztek. A *Confessióban* tehát Rákóczi alapvetően egy tökéletlen hívő útként mutatja be itáliai zarándoklatát, s éppen azokat a részleteket emeli ki, amelyek ennek az útnak a kegyességi vonásait élesítik ki. Ez azonban nem a Grosbois-ban valóban megtért Rákóczi utólagos konstrukciója, hanem csak egy bizonyossággal meglévő motívum utólagos hangsúlyozása. Rákóczi ugyanis nem tér ki arra, hogy Loretóba augusztusban, Szűz Mária mennybevételeének ünnepe környékén, valószínűleg valamivel 15-e után érkezhettek, de ezt kell föltételeznünk, ha utána nem sokkal, szeptemberben érkeztek Rómába. A választás pedig minden bizonnyal tudatos volt, hiszen ahogy arra tanulmányában Barna Gábor részletesen kitér, Loreto már a korábbi századokban is kedvelt zarándokhelye volt a magyar világi és egyházi arisztokráciának, sőt a kincstárában őrizték Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem koronáját is.¹⁰

Éles fényt vet azonban Rákóczi vallásosságára, ahogy a loretoi napokat ennek az egész itáliai útnak a középpontjába állítja. A hagyomány szerint Loretóban Szűz Mária názareti háza látható, amelyet az angyalok 1291-ben a ma Horvátországban található Trsat (Tersatto) városába vittek, de az ottaniak elbizakodottsága miatt az angyalok három évvel később elvitték onnan Loretóba. Grosbois-ból visszatekintve azonban Rákóczi nem Szűz Mária házaként említi a kegytárgyat, hanem azt mondja, hogy ez a hely, ahol Isten fiának születését hírül adta az angyal: *in qua sacrosanctum mysterium incarnationis Filii tui annunciatum esse*. Vagyis nála nem Szűz Mária, hanem az Isten Fia, Krisztus áll a középpontban, s a názareti ház jelentőségét a megtestesülés titka adja. Azt, hogy ez nem véletlen, hanem alapvető vonása Rákóczi vallásosságának, jelzi, hogy az igazi csúcspontot nem is itt, hanem a Loretóhoz közeli Sirolóban éri el a zarándokútja. A *Confessióban* azt írja, hogy nem a kíváncsiság, hanem valóban kegyesség (*pietas*) hajtotta őt a közeli településre, ahol a kereszt-re feszített Fiú fából faragott szobra látható, s ahol számtalan csoda történt: *fidelium venerationi exponitur ingens e ligno fabricata Filii tui e cruce*

¹⁰ BARNA (1995: 54).

pendentis effigies et copiosissima miracula. Rákóczi itáliai útjának leírásakor ez az egyetlen emberi kéz alkotta kegytárgy, amelyet pontosan megnevez.

A ma is meglévő, de nem Sirolóban, hanem a szomszédos Numanában egy külön kápolnában látható *il santissimo crocifisso di Numana* valóban különleges feszület, amely a kereszten nem a halott, hanem a dicsőséges Krisztust ábrázolja koronával. A kegyhellyel kapcsolatban gyakran idézett helyi mondás szerint, aki nem járt Sirolóban, csak Loretóban, az nem látta a Fiút, csak az anyját: *Se vai a Loreto e nun vai a Scirolo, / vedi la Madre ma nun vedi el Fiolo.*

Rákóczi föltehetően ennek a versnek a hatására is kereste föl Sirolót, s nyilvánvaló, hogy Krisztus különleges ábrázolása nagy hatást tett rá. A *Confessio Peccatoris* említett első könyvének közepére éppen a megtestesülés ünnepének, a karácsonynak az ünnepéhez kapcsolódó két elmélkedés került. Ha a grosbois-i megtérés felől nézzük azt, hogy Rákóczi miként emlékezik vissza két évtizednél is régebben tett zarándokútjára, azt láthatjuk, hogy Jézus születésének misztériuma és vallásossága a múlt képét is átalakította. Nyilvánvaló, hogy ez a sirolói feszület mély benyomást tett az ifjú Rákóczira, különben aligha emlékezett volna ilyen pontosan arra, hogy hol és mit látott.

1. kép: Il Crocifisso di Numana

Az azonban, hogy a Szűz Mária-kultusz egyik legfőbb kegyhelyén sem az anyáról emlékezik meg, hanem a Fiúról, azt mutatja, hogy Rákóczi – ekkor már, vagyis a janzenista Grosbois hatására – távolságtartással szemlélte a Szűzanya kultuszát.¹¹ Ez a megállapítás ugyanakkor kihat az egész *Confessio* értelmezésére is, amely innen tekintve nem más,

¹¹ A janzenisták Mária-tisztelettel kapcsolatos álláspontjára ld. HOFFER (1938).

mint Rákóczi életútjának a Grosbois-ban őt ért hatások alapján történt rekonstrukciója.

Az itáliai út ugyanis aligha szólt csak a kegyhelyek látogatásáról, s hogy az ókori maradványok is érdekelték, tesz is utalást, de csak Rómával kapcsolatban. Ismerjük azonban azt a leltárt, amelyet 1701-ben készítettek a császár hivatalnokai, amikor Lipót utasítására az összeesküvéssel vádolt Rákóczit letartóztatták. A könyvjegyzékben, amelyet Heckenast Gusztáv adott közre,¹² több olyan könyv is szerepel, amelyek az itáliai utazással hozhatók kapcsolatba. Ezek egyike François Perrier (Franciscus Perier) *Segmenta nobilium signorum et statu-*

2. kép: Il Crocifisso di Numana (részlet)

arum, quae temporis dentem invidium evasere, urbis aeternae ruinis erepta című munkája,¹³ amely 1638-ban látott napvilágot Rómában, s amely segítségül szolgálhatott Rákóczinak a város fölfedezéséhez, ahogy Pietro Rossini rendkívül népszerű, sok kiadást megért *Il Mercurio Errante delle Antichità di Roma* című útikönyv¹⁴ és Filippi Titi *Ammaestramento utile e curioso di pittura, Scoltura, et Architettura nelle Chiese di Romája*, amelynek első kiadása 1675-ben jelent meg.

Ugyancsak itt szerezhette be Coronelli *Citta, Fortezze, Isole, e Porti principali dell Europa* című művét, amely 1689-ben jelent meg Velencében, s amely az út során érintett városok megismeréséhez járulhatott hozzá. Rákóczi ekkor lefoglalt könyvtárában ugyan főleg latin és francia

¹² HECKENAST (1958: 25–36)

¹³ A Heckenast által közreadott jegyzékben így szerepel: *Francisci Perier, descriptio omnium Statuarum in hortis, et Palatiis Romae existentibus*, de alighanem a *Segmenta nobilium* ... című műről van szó.

¹⁴ Az 1693-as kiadás első részének címe: *Il Mercurio Errante Delle Grandezze di Roma* [...] Lehetséges, hogy Rákóczinak csak e mű második fele volt a birtokában.

nyelvű művek voltak, a felsoroltakon kívül akadt néhány olasz nyelvű is, sőt olasz nyelvtankönyv is, s ezeket minden bizonnyal itáliai útja során vásárolta Rákóczi. E művek alapján azt föltételezhetjük, hogy az út csak részben bizonyult zarándokútnak, hiszen jelentős mértékben tanulmányút is volt, sőt olyan tapasztalatot is szerezhett az út során, amelyet később hadvezérként is kamatoztathatott: Coronelli művére gondolva ugyanis ennek a lehetősége is fennáll.

Felhasznált irodalom

- ASZTALOS 1934 ASZTALOS M., *II. Rákóczi Ferenc és kora*, Budapest, 1934.
- BARNA 1995 BARNA G., *A loretoi Boldogasszony tisztelete Magyarországon*, *Létünk*, 35 (1995), 1–2, 51–56.
- HECKENAST 1958 HECKENAST G., *II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701)*, *ItK*, 62 (1958), 25–36.
- JAKUS 1976 JAKUS L., *Rákóczi Önvallomásainak kiadása*, *Vigilia*, 41 (1976/10), 687–691.
- HOFFER 1938 P. HOFFER, *La dévotion a Marie déclin du XVIIe siècle: autour du jansénisme et des „Avis Salutaires de la B. V. Marie à ses dévots indiscrets”*, Paris, 1938.
- KÖPECZI–R. VÁRKONYI 1955 KÖPECZI B.– R. VÁRKONYI Á., *II. Rákóczi Ferenc*, Budapest, 1955.
- MÁRKI 1907 MÁRKI S., *II. Rákóczi Ferenc élete*, Budapest, 1907.
- R. VÁRKONYI 2007 R. VÁRKONYI Á., *Narráció és elmélkedés II. Rákóczi Ferenc Confessio peccatoris című művében*, in: Balázs M., Gábor Cs. (szerk.), *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, Kolozsvár, 2007, 167–198.
- R. VÁRKONYI 2015 R. VÁRKONYI Á., *„In Nocte Nativitatis Domini...” A karácsonyi elmélkedés Rákóczi Confessio Peccatoris c. művében*, *Egyháztörténeti Szemle*, 16 (2015/1), 61–81.
- SZEKFŰ 1914 SZEKFŰ Gy., *A száműzött Rákóczi*, Budapest, 1914.
- TÜSKÉS 2015 TÜSKÉS G., *A jansenizmus kutatásának néhány kérdéséhez*, *ItK*, 119 (2015), 161–180.
- ZOLNAI 1925 ZOLNAI B., *Magyar jansenisták*, *Minerva*, 4 (1925), 10–40.
- ZOLNAI 1927 ZOLNAI B., *A jansenista Rákóczi*, *Széphalom*, 1 (1927), 266–291.